

ESTERHÁZY PÉTER HARMÓNIAJA ÉS DISZHARMÓNIAJA

S A V A B A B I C

Első rész

HARMONIA CAELESTIS

Az elmesélt álom nem álom.
Várhegyi Miklós

1.

Hiábavaló volt Pestre jönnöm, Kiistől lehetetlen megválni, sőt, talán éppen itt kell kutatni utána. A Kiíssel az elmúlt napokban eltelt agyat pedig ennek a nyomorúságos planétának talán egyetlen pontján sem lehetne kikapcsolni.

Éjfél múlt, párás az éj, nem lehet aludni, az előző nap összegezése, értelmetlenül, körben-körben.

Göncz Árpád író, a Magyar Köztársaság elnöke, az irodájában folytatott beszélgetés után egyszerűen kihasználja az alkalmat, hogy ne gondoljon a következő kötelezettségek sorára, átkísér egy termen, és kihív a Parlament első emeleti erkélyére: hogy megmutassa József Attila szobrát. Azt kérdezi, ismerem-e a költőt . . . (En pedig már két évvel ezelőtt is, amikor először jöttem Gönczhez, és a megbeszélt időnél valamivel korábban érkeztem, körüljártam ezt a szobrot: a költő, soványan és karcsún, a dunai rakpart alsó lépcsőjén üldögél a Parlament előtt, abban a pózban, mint amikor *A Dunánál* című versét írta, ezt a ragyogó költeményt, mint ahogy József Attila is ragyogó költő, számomra az utolsó költő, aki egyetlenegy versben ki tudta fejezni az egész világot, nem csupán egy szeletét a világnak, hanem valóban a teljes világot; de tegnap is, amikor erre jöttem a villamoson, láttam, a zöld gyepen

csillogott a fekete szobor: csöpögött róla a víz, és csordogált a napon, a locsoló éppen a fület és a költőt permetezte . . .) És egymás szavába vágva szavaljuk az első versszakot:

*A rakodópart alsó kövén ütem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merültem,
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.
Mintha szívemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.*

És rögtön hozzáfűzöm, hogy a költőt nálunk rendkívül jól fordította Kiš, és kínlódom, hogy eszembe jusson a versnek legalább egy sora Kiš fordításában, de sehogy sem sikerül. Arról beszélek, hogy le kellene fényképezni a nedves költőt a napsütésben, oda kell ülni a szobor mellé, és el is megyünk egyszer, és ülünk majd mellette, csak túlélje ezt az elnöki megbízatást, teszi hozzá Göncz, vicc nélkül, inkább szomorúan.

Este a kávéházban Esterházy Péterrel. A könyvesboltokban sehol sem találni már rövid jegyzeteinek az *Egy halacska különös élete* című gyűjteményét, ragyogó és szikrázó feljegyzések, amelyekkel folyóiratokban találkoztam, elkelnének az ilyen időszériás írások a mi folyóiratainkban is. Amikor még Magyarországon nem lehetett megjelentetni Kiš könyvét, a *Holtak enciklopédiáját*, Esterházy fogta Kiš egész elbeszélését (*Mily dicsőség a hazáért halni*), és közölte a saját prózakötetében, valamilyen különös jegyzettel, hogy nem is lehet tudni, fordításról van szó. Esterházy szeret is eljátszani az olvasókkal (és felültetni a kritikusokat meg a szakértőket). És ma is azt mondja: hogyan venném át a prózát, amikor a legelső mondatról kezdve a fiatal Esterházyról szól? A kétértelmű megjegyzés pedig az elbeszélés lábjegyzetében így szól: „*A fenti szöveg, egyébiránt, szó szerinti, vagy megváltoztatott formában idézet Danilo Kištől.*” Majd utána át van húzva minden, kivéve a mondat dőlt betűs részét. A félreértés folytatása, meséli Esterházy igen nagy elégedettséggel, hogy egy németországi szerkesztő, aki Esterházy néhány könyvét közölte fordításban, azt mondta az írónak, hogy ez a legjobb prózája, amit eddig írt, és hogy így kellene írnia. Ki tudja, valaki még a nagyvilágban Kiš elbeszélését Esterházy neve alatt találja lefordítani!

Esterházy a legújabb regényébe (*Hahn-Hahn grófnő pillantása*) is beleszötte Danilo Kišt, de hogy mennyire elbűvölte D. Kišnek mind a személye, mind az életműve, azt akkor látni, amikor róla beszélgetünk. Úgy véli, hogy Kišsel csak kétszer beszélgetett hosszabban, a többi mind csak futólagos volt, találkozások, értekezletek, észrevételek, megjegyzések (levelezés). Arra meg éppenséggel

nem is emlékszik, hogy Kiš ezeken a beszélgetéseken említette volna azokat a magyar írókat, akik engem akkor érdekeltek. Igen, Kosztolányi, természetesen . . . Én meg akkor megemlíttem a számok furcsa játékát, az ötven évet, mint a két regényíró közös nevezőjét.

Lapozóm és beleolvasgatók a könyvbe, amelyet Esterházy adott nekem. És újból Kiš, több helyen is felbukkan és él az *Egy halacska különös élete* (1991) című könyvében. Esterházy legelőször egy terjedelmes interjúban említi, amelyet 1998 őszén adott. A poétikára vonatkozó kérdésre, hogy lehet-e írni egyszerűen magáért az írásért, Esterházy tagadólag válaszol, és hozzáfűzi: „Danilo Kišsel fecsegtem erről nemrégiben. Körülbelül ilyenekben állapodtunk meg, amikor hirtelen azt mondta: Engem csak a forma érdekel. Mert csak az létezik. Én pedig így válaszoltam: Igen.

Van folytatás. Mert amikor megkérdezte Kištől egy – köztünk szólva – *nő*, kurzív, jellemezze magát egyetlen szóval, kicsoda-micsoda ő, akkor azt felelte: halandó . . .” (29. oldal).

Egy másik helyen (187. o.) ezt írja: „Most két-három hónapig úgy fogok nyilatkozni, hogy irodalomtörténetileg (?) Danilo Kiš és Italo Calvino között érzem magam. Ez jól hangzik, és igaz is – már amennyire az ilyen mondatok igazak tudnak lenni.” Majd egy naplójegyzetben, amikor közlekedési szerencsétlenség érte, arról képzelődik, hogyan viselkedne az özvegye, és ez a képzeletbeli özvegy interjút kíván adni arról, hogy a férje I. Calvinót és D. Kišt tartotta a legközelebbi munkatársainak (192. o.). A *Szeretné látni az arany Budapestet? Novella a hetvenöt éves Hrabal tiszteletére* című árnyalt és pergő novellájában D. Kišt és pán Gombrovicsot említi (247. o.). És végül a könyvek, *A Kékszakállú herceg különös élete* című különös és ironikus prózájában, egy kiemelt részben megjelenik még egy személy, aki találkozik a Kékszakállúval: „Danilo Kiš találkozott a liftben a Kékszakállú herceggel. Ehhez nincs mit hozzátennem” (262. o.). Már az, hogy egy könyvében a neves kortárs magyar író ennyiszor említi, önmagáért beszél.

Újból eszembe jutott a Kosztolányi–Kiš-párhuzam, amelyről Esterházynak beszéltem. Hirtelen folytatás: elfelejtettem korábban összevetni a két író halálának évét, vajon nem rejlik-e itt is az ötven év. Nincs nálam semmilyen kézikönyv, nem emlékszem pontosan, mikor halt meg Kosztolányi, vajon 1938-ban vagy talán 39-ben, mert akkor ez is egybevágna. Késő van már, senkinek sem telefonálhatok, hogy ellenőrizzem, alig várom a nap érkezését. Reggel felhívom Esterházyt, de már elment otthonról.

Délben Hubay Miklóssal ebédelek, neki is a Kosztolányi–Kiš-párhuzamról beszélek (kérdés: tényleg olyan nagy író Kiš, ahogy beszélük?), de ő sem tudja pontosan Kosztolányi halálának évét, ám ha József Attila a *Thomas Mann üdvözlése* című versében ezt írta: „Most temettük el szegény Kosztolányit / s

az emberségen, mint rajta a rák, / nem egy szörny-állam iszonyata rág . . .”, mikor is írta ezt a verset . . . akkor ez lehetett körülbelül . . .

A történetet, a részletek összekapcsolását, a reminiszcenciát, mindezt elvárhatjuk az alkotótól, de az alapvető adat – úgy tűnik, mindig Kišiklik, és valamilyen különös dimenziót ölt.

Amikor visszatérek a szobámba, egyszerre eszembe jut, miért nem jutott eszembe a Parlament erkélyén József Attila versének egyetlen sora sem Kiš fordításában: hát Kiš le sem fordította azt a verset, ez csak az én elvárásom volt; magam is próbálkoztam már néhányszor, hogy eltaláljam a megfelelő ritmust a vers fordításához, de eddig még mindig abba hagytam, remélem, csak egyelőre.

(Csak miután hazatértem, látom, hogy Kosztolányi 1936. november 3-án hunyt el, a halál oka: gégerák; ám a számok játéka még ekkor sem hagy nyugton: ha megoperálták volna, ha az orvosok már akkor tudták volna kezelni, megérhette volna az 1939-et. Értelmetlen találgatás.)

1992

(S. B.: Danilo Kiš BOKORJE. Kanizsa, 1998. 47–51. oldal)

2.

Nagy örömmel fordítok néhány oldalt Esterházy P. és M. Birnbaum beszélgetéséből arról, milyen módon idéz másoktól, például Danilo Kištől az író.

EP: . . .szóval azt láttam, hogy – tulajdonképpen érdektelen műhelyügyletek ezek – amikor (leírható módon) használni kezdek idegen mondatokat, akkor az az idegen mondat idomul a szöveghez, és nem látszik rajta, hogy idegen. A legpregnansabb mondatok, vagyis amelyekről biztosan tudjuk, mert ordít róluk, mert ismerjük, még azok is furcsán beleillenek: olyan, mintha az én mondatom lenne. Elvettem, tehát az enyém. Mint ahogy klasszikusan megtörtént közös barátunk, Danilo Kiš novellájával, a *Mily dicsőség a hazáért hahival*. Ő veszi fel továbbra is a jogdíjakat, de ez az én elbeszélésem. Fecseghetek?

MDB: Kérem.

EP: Az tényleg az a történet, amit én nem bírok megírni, nemcsak mert másfajta a tehetségem . . . de van benne egy szó, ami miatt nekem bonyolultabb lett a dolog. Ez az „esterházy” nevű szó, mert attól kezdve nálam másról szól a . . . harang. Viszont ezt a történetet, nekem ezt meg kellett volna írnom . . . No most, ha egyszer már meg van írva, akkor rendben van, akkor ez egy kipipálható tétel.

MDB: Lop?

EP: Ez nem lopás. Szerintem ez a saját jogos tulajdonomnak a birtokbavétele. Hogy Danilo írta – bagatell tétel, áldja őtet az Ég.

MDB: Ezt nevezik művészi szubjektivitásnak.

EP: Meglehet, mondom kimérten . . . Múltkor meghívott Eisenstadt – súlyos Eisenstadt –, mert valami bank, vagyis a CA Bank adott az osztrák kiadónak pénzt a fordításra, tehát ennek ellenében irodalmi estet kellett tartani. Felolvasni, lehetőség szerint a *Termelési-regény*ből, de tulajdonképpen bármi másból is. Eisenstadt kisváros, tehát a legnehezebb közönség, hochintelligens, banki emberek voltak, meg egy kisváros krémje, tehát a fogorvos, a jogász . . .

MDB: Kár, hogy jegyző már nincs.

EP: Talán Ausztriában még az is van . . . És én, egyszerű grófként, akit ott évszázadok óta rémülten tisztelnek meg utálnak, mert ezek szocialisták . . . hát a maguk módján . . ., de vörösök mégiscsak, tehát a legordenárébb felállítás, de hát a fordítás meg közben készült, vagyis én nem álltam alternatíva előtt. És akkor ott ácsorogtam, és néztem ezeket az embereket. Most kezdjek el egy ilyen vacakolást ezekkel a szavakkal, ahogy szoktam, pláne még németül is . . . Szóval nagyon rosszul éreztem magam. Fogtam bizony, és felolvastam legújabb novellámat: Mily dicsőség a hazáért halni . . . Halálos sikerem volt vele. Megkérdeztek, hogy mi ennek a történelmi alapja, meg efféléket, jól elvoltak. Természetesen egy szót sem szóltam a keletkezés sajátos körülményeiről. Amilyen primitív vagyok, még egy ideig gondolkodtam is, hogy elmondom nekik; de akkor végigment a tekintetem: volt ott minden, kiskosztüm, *Landeshauptmann* is volt, tehát politikusok, katasztrofális lett volna elkezdni azt a mondatot, hogy ezt nem én írtam. Teljesen reménytelen, egyszerűen meg sem értették volna, mi az, hogy nem én írtam? Akkor miért olvastam föl? . . . Nem kell ebbe belebonyolódni. Én fölveszem a pénzt – annyi biztos. A kiadónak gyorsan megmondtam, mielőtt elkezdett volna dicsérni. Mert azért ettől tartottam, hogy mélyen a szemembe néz, és azt mondja: „Péter, ez az igazi!” Azt nem szívesen vártam volna meg. De a közönséget rendben homályban hagytam. Teljes mértékig igazam volt. Mily dicsőség . . .

(*Esterházy-kalauz. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 16–20.*)

3.

– Danilo Kiš. Nagyon érdekes volna, különösen a kutatók számára, párhuzamot vonni. Én ismerem a kapcsolatotokat, te írtál is róla, itt-ott el is olvashatjuk,

még a regényben is említéd stb. Viszont érdekes, hogy Danilo Kiš családregegyeket írt, azzal kezdte. Te meg most jutottál el oda, a családregegyhez. Nem érdekes? Van még egy dolog Danilo Kišnél: azt gyanítom, hogy az utolsó kötete, amelynek néhány novellájával elkészült, életrajzokból épült volna fel. Néhány biográfiát összeötvöztött, ő így dolgozott. Te viszont ilyet már korábban csináltál, amikor Csáth Gézáról írtál életrajzi regényt. Lehet, hogy ilyenek felé fordult volna Danilo is, ha tovább él. Te meg ezzel foglalkozol egy más szinten, másképpen, de mintha közel állnátok egymáshoz prózában, regényírásban, mintha volnának olyan elemek, amelyek Danilóéi is meg a tieid is, mintha párhuzamosan haladnátok.

– A biográfia, az egy forma, vagy műfaj. Ezt nagyon értem és érzem, és ezt használom is, főleg abban az új könyvben. És hogy egy történetet végigmondani, meg egyáltalán ez a . . . , hát nagyon sok pontot érint, az Enciklopédia, amit ő írt . . . De van itt egy másik dolog is, tudod, amit nem lehet tudni, hogy hogyan viszonyít a művészet és a nem művészet. Én, amikor ezt az embert először láttam, akkor, egyrészt, ugye, azzal páváskodtam, vagy hivalkodtam, hogy picit hasonlítok rá, de hát nem, ő szebb, mint én, tehát néztem, nekem nagyon tetszett ő, mint jelenség, tehát mint férfi, olyan szép. Szép. És amikor először találkoztunk, már akkor valami olyan azonosság volt, pedig ő, azt hiszem, nem sokat ismert tőlem, ismert egy-két dolgot tőlem, de ahogy egy nagyon idegen helyen találkoztunk először, azonnal mindene, a mozdulata, a színe, a szaga, mindenben közel állt hozzám . . . Aztán, amit sokszor elmeséltem, de megint elmondom, van az a szép novellája, a *Mily dicsőség a hazáért halni*, ugye az is egy ilyen biográfia, egy fiktív biográfia, amiben szerepel, mondjuk, egy 18-adik századi Esterházy gróf. És amikor ezt olvastam, akkor tényleg azt éreztem, hogy hát ez az én írásom, csak én ezt nem bírtam volna így megírni, éppen azért nem, mert engem is úgy hívnak, mint ott azt a . . . És akkor ezt el is vettem, ezt az írást, és többször is elvettem. Most ebben a regényben is újra elvettem. És az olyan szép volt, amikor megírtam neki egy lapon, még nem ismertük egymást, és akkor ő visszafért, hogy jó. Olyan megdöbbentő most, hogy beszélünk róla, az ő hiánya. Mert olyan érdekes lett volna, így mondanám, a világ művésze szempontjából, hogy ő merre kanyarodik. Ugye az utolsó éveiben, megakadt kicsit, vagyis valamilyen munkát el kellett volna még végeznie, mielőtt tovább ment volna, de ezt a munkát nem tudta elvégezni, mert már beteg volt, és nem is érezte jól magát ebben az utolsó két-három évében. Hogyha most a kortárs írókra gondolok, nagyon kevés van, akiről azt mondanám, hogy hát milyen jó, hogy él, vagy, hogy milyen fontos volna, ha élne, mert, hogy ez a művész a világ művésze számára mit jelent. És ő ilyen. Nem akarok szemtelenkedni, és neveket mondani, Nobel-díjasokat, de hát kit érdekel, hogy mit írt. De azt elgondolni, hogy most mit csinálna Danilo, meg hogyan öregedne . . .

– *Mit írna meg még?*

– Mit és hogyan, és hogyan reagálna mindenre, azt is, hogy mint szerb hogyan reagálna.

4.

Esterházy Péter nem könnyű író. Még a látszólag egyszerűen megfogalmazott mondataihoz is valami másnak a szövege, kicsengése, felidézése kapcsolódik, amit csak az érthet meg, aki nemcsak a jelenlegi társadalmi viszonyokat és a lezajlott történelmet, hanem általában a kultúrát is, főképp az irodalmat ismeri. Esterházyt lehet olvasni, de igazi olvasójának lenni – nem könnyű.

Hát még fordítani Esterházyt! Ha valaki azzal dicsekszik, hogy jól fordította le Esterházyt, biztosan komolytalan ember, talán bolond is, hisz nem tudja, mit beszél. Megérti ezt mindenki, aki Esterházy bármely művét fordította már.

Én néhány oldalt tökéletesen lefordítottam Esterházy Pétertől. 2000 nyarán egy sátorozáson belekezdtem a *Harmonia caelestis* című nagy regény fordításába, és a 24–29. oldalakat eszményien átültettem. Ennél jobban egyáltalán nem lehet lefordítani, és jobban nem is fogja senki megcsinálni! A fordítás alighanem jobb még az eredetnél is!?

Akkor én most bolond vagyok, vagy csak esztelen?

A *Harmonia caelestis*nél, az Esterházyokról szóló nagy családregénynél az író megint elővette Danilo Kiš *Mily dicsőség a hazáért halni* című egész novelláját, és a 24-es számú prózai részletként ültette bele a regénybe. Cím nélkül, és elmaradt, persze, a korábbi jegyzet is, úgyhogy Kišt egyáltalán nem is említi. A korábbi közléstől eltérően, a novella úgy illeszkedik a regény első felének többi részéhez, hogy egyetlen bekezdés az egész, tehát új sorkezdés nélkül.

A beillesztést még azzal is erősíti, hogy az Esterházyak minden említését (a fiatal Esterházy, a nemesifjű, az elítélt, ő, az anyja, az ifjú . . .) személyes viszonyra változtatja (az apám, a nagyanyám . . .).

Ezúttal is Borbély János fordításában használja fel Danilo Kiš novelláját, de persze, ezúttal sem jelzi a fordítót. A fordításban pedig vannak kisebb eltérések, de érthetőek, és nincsenek az eredetinek a kárára. Kivéve egy helyen. Amikor az anya segíteni kíván halálra ítélt fiának, valójában hogy megkönnyítse neki a halált, a halálos ítélet végrehajtását, ezt mondja neki: ha eredménnyel jár az igyekezete, ha sikerül megváltoztatnia az ítéletet, akkor a végrehajtás napján fehérben fog megjelenni az erkélyen. „Nem, anyám. Valószínűleg feketében lesz . . .” – olvasható a fordításban a fiú válasza. Az eredetiben viszont így hangzik a mondat: „Ellenkező esetben, feltételezem, feketében lesz.”

Nekem, mint az Esterházy-regény fordítójának, tekintettel arra, hogy ismerem az Esterházy–Kiš-féle viszony egész történetét, semmi más nem maradt hátra, mint hogy figyelmesen végrehajtsam az eredetinek (Kiš novellájának) az új helyzethez való átalakítását, hogy megismételjem azt az eljárást, amellyel ez alkalommal Esterházy élt. Csak én nem a fordításból indultam ki, amely egyedülként állt Esterházy rendelkezésére, hanem Kiš eredetijéből, úgyhogy a novellában a legapróbb részletig minden megmaradt. Ezért „jobb” az én fordításom az eredetinel.

Vajon milyen lesz majd ez a szöveg a többi fordításban? Érdekes lehet majd valamilyen jövőbeni elemző számára.

5.

Az idén, nemrégiben Budapesten járván, ellátogattam a Szláv Nyelvek Tanszékére, ahol Mann Jolán várt rám, aki a magyar nyelv lektora Zágrábban. Ideadta a zágrábi *Quorum* folyóirat számát (Zágráb, 2000. 5–6. szám); nem is tudtam, hogy még megjelenik, a legutóbbi számát vagy tizenöt évvel ezelőtt láttam. A kettős számot az európai, egy részét pedig a magyar elbeszéléseknek szentelték, Stjepan Lukač és Neven Ušumović válogatásában, a magyar részt pedig Mann Jolán és Neven Ušumović szerkesztésében. Hat ismert és jelentős magyar írótól közöltek, köztük Bodor Ádámtól és Esterházy Pétertől is.

Érdekes, hogy Bodortól a *Spiridon Elvira férje* című történetet választották. Ez a *Sinistra körzet* című regény egyik fejezete, tehát nem rövid elbeszélés. Neven Ušumovićyal az történt, ami velem is: én is elolvastam ezt a prózát, amely díjat kapott egy elbeszéléspályázaton, csakhogy nekem valami hiányérzetem támadt, és csak később jöttem rá, hogy ez azért van, mert az „elbeszélés” voltaképpen egy regény részlete, amit Ušumović, úgy tűnik, nem vett észre.

A legérdekesebb dolog azonban Esterházy Péter *Mily dicsőség a hazáért halni* című elbeszéléssel történt (*Al je dično za domovinu mrijeti* – magyarból fordította Veres Marietta). Ez tulajdonképpen Danilo Kiš novellája (*Slavno je za otadžbinu mreti*). Vagy tíz évvel ezelőtt írtam: „Ki tudja, valaki a nagyvilágban Kiš elbeszélését talán még Esterházy neve alatt találja lefordítani!” Akkor még csak nem is feltételeztem, hogy ez Zágrábban történhet meg, és a fordítás nyelve a horvát lesz, hiszen ott Kišnek sok olvasója és tisztelője van.

A novellát nyilvánvalóan Esterházynek a *Bevezetés a szépirodalomba* című könyvből vették át (feltüntették a forrásművek között is, ám a fordítás alatt, nyilván tévedésből, ez áll: *Iz Uvoda u narodnu knjževnost* = A Bevezetés a népköltészetbe című kötetből), ami a lefordított „jegyzetből” is látszik: „A fenti szövegbe belefotak, egyebek között, szó szerinti, vagy megmásított formában, bizonyos számú idézetet Danilo Kištől.” Tudjuk, miért tette ezt

Esterházy. A 700 oldalas hatalmas könyv végén jegyzetet közöl, amelyben ezt írja: „A könyvben szó szerint vagy megváltoztatott formában idézetek vannak többek között a következő írótól” – és következik hat nagy oldalon 1034 név (megszámoltam!), és még egy sor átvett illusztráció szerzője. A felsoroltak között ott szerepel Danilo Kiš neve, de nincs Borbély János fordítóé.

Mi már tudjuk, hogy az egész szöveg Kiš novellája, magyar fordításban. Most megvan az a fényes elégtételünk is, hogy láthatjuk, magyar közvetítéssel hogyan fordították le horvatra.

És láss csodát: a Kiš–Esterházy-novella horvát fordítása nagyon jó. Különösen, ha nem tudjuk, milyen utat kellett szegénynek, fölöslegesen, megtennie. A magyarhoz viszonyítva a fordítás rendkívül jó, az élmény teljes. Csakhogy elvesztek Kiš szövegének azok az átúsztatásai, finomságai és apró bravúrai, valamint az igeidők használatának az a hálózata, amelyet a magyar nem ismer. Borbély fordítása egyáltalán nem rossz, de a dolgok rendje szerint az eredetihez képest valamelyest gyengült; a fordítás fordítása viszont egy árnyalattal tovább gyengült, ami szintén természetes. Azonban ha figyelmesen és gondosan fordítják le, a mű értéke nem semmisülhet meg, csak gyengül.

Most kellene összehasonlítani a kapott eredményt (a horvát fordítást) az eredetivel (Kiš novellájával), és látni a nagyon finom különbségeket. Különösen tanulságos lehet ez a fordító számára.

Vajon ilyenek kellene lenniük a szerbről horvatra, és viszont történő fordításoknak? Nem, semmiképp! Az eredetit kell olvasni. De még az ilyen különös módon végbement fordításnál sem veszett el a mű értéke. Vigasztaló: a kiváló alkotást nehezen lehet tönkretenni!

6.

Láss csodát: a barátom keményen bírál (elküldtem Zágrábba a fenti észrevételt), mert nem olvastam figyelmesen a magyar elbeszélésről szóló részt, hogy ők tudják, Esterházy novellája Kišé, és azt magyarra fordították. És valóban, igaza van a barátomnak: a bevezetőben Virág Zoltán kifejezetten azt írja, hogy Esterházy története Danilo Kiš novellájának a fordítása, „amelyet ő (Esterházy) jogosan használ”. Továbbá azt mondja a barátom, hogyhogy nem értem, hogy a fordítás fordítása csak Esterházy Péter poétikájának a folytatása. Tényleg nem értettem a játék folyamatát. Akkor talán az lenne a jó, ha Kiš novellájának a magyar fordításból horvatra történt átültetését most szerbre fordítanák. Ezt meg talán újra magyarra . . . Vagy horvátról rögtön vissza magyarra, aztán újból magyarról horvatra, s mindezt Esterházy Péter poétikájának a szellemében.

Lám, csakugyan nem tudom felfogni, mire is szolgál a fordítás. (Egészen más kérdés a kísérleti céllal történő fordítás!) Ami pedig Esterházy Péter poétikáját illeti, elegendő közölni az olvasóval, mit is csinált eddig. (Ez az egész eszmefuttatásom tulajdonképpen Esterházy poétikája a gyakorlatban, csak nem a próza- és regényíró megközelítésével, hanem kritikusi-olvasói, fordítói, nem szokványos elmélyüléssel a nagy műbe, kommentárokkal, fordítói remiszcenciákkal, hangulatképekkel, a különféle elemek vegyítésével . . .)

7.

Ha így nézzük a dolgokat, egyszerre felvillanhat a kérdés: vajon nem Danilo Kiš novellája ösztönözhet-e Esterházy Pétert arra, hogy megírja ezt a regényét az Esterházy családról. Esterházy műveinek ismerői tudják, hogy korábbi alkotásaiban milyen mértékben használta fel a családját, a saját emlékeit, legközelebbi hozzátartozóinak életrajzi adatait, az édesanyját, az apját, a nagyanyját . . . Azonban soha senkit nem nevezett Esterházynak, az anyagot csakis regényírói eszközként alkalmazta. A kérdés ezért nem értelmetlen.

Fel is tettem (2001 áprilisában), és azt a választ kaptam, hogy a szerzőt nem Danilo Kiš ösztönözte a regény megírására. Már 1985-től kezdve vannak cédulái HC (*Harmonia caelestis*) jelzéssel, tehát már akkor gyűjtötte az anyagot a kezdettől fogva azonos című regényhez. Először úgy tervezte, hogy anyyi fejezete legyen, ahány tétele ennek a zeneműnek van, de később annyira felduzzadt az anyag, hogy elállt ettől a tervétől. Ma úgy véli, hogy elődjének a szerzeménye (*Harmonia caelestis*) sokkal jobb mint gondolnánk.

8.

Esterházy olyan író, aki a műveiben, mint említettük, alkotó módon sok más művet és író-t is felhasznál. Olykor ezt jelzi is, máskor viszont nem említi meg. Éppen úgy, miként az életből merít a regényíró, mint ahogy a saját élete vagy a családjában és a környezetében történtek szolgálnak neki témául, az irodalom is olyan valóság a számára, amelyet felhasználhat, amikor csak úgy tűnik neki, hogy az lehetséges. Vajon ez ugyanakkor minden igazán megvalósult művészetnek mint a valóság részének az elismerése?

Esterházynak, a poétikájának az eszménye talán ez lehetne: nem írni le egyetlen saját szót sem, de művészi alkotást teremteni.

Harmonia caelestis című regényében azonban az író nyersanyagként bőségesen alkalmazza saját korábbi műveit, témáit, motívumait, az egyes részleteket is . . . Tehát ugyanúgy tekint a saját műveire is, mint a többi irodalmi alkotásra: új anyag. Csupán ismernünk kell Esterházy műveit, hogy felfedezzük a korábbi

részleteket. Ha lehetnek is kétségeink, amikor a mások alkotásainak felhasználásáról van szó, itt semmiképpen sem: az író úgy élhet a korábbi műveivel, ahogy a kedve tartja.

Ebben a regényben is felhasznál más írókat és azok műveit. Az olvasó ezt néha felismeri, máskor csak sejti. Az írói eljárás teljesen legitim. Tudjuk, hogyan élnek vele korunk más írói, de elegendő az is, amit Esterházy tett eddigi műveiben.

Olvasás közben meglepődve vettem észre, hogy még kortárs magyar költők verseit is felhasználja: Oravecz (46. oldal), Vörös István (63.), Oravecz (205., 308.). Felvillan Márai Sándor is (*Napló*). Esterházy ugyanúgy felhasználja a Bibliát, a mostani napilapok cikkeit, mint a magyar és a külföldi írók műveit, akár valamilyen megjegyzéssel, akár anélkül; minden az övé, amire csak szüksége van: La Bruillett, Venedikt Jerofejev, Cioran, Kolakovszki, Gombrovitz, Beckett, Heidegger . . . Kiš a teljes novelláján (24.) kívül még egyszer feltűnik egy interjúban (109.), amelyben édesanyja varrógépéről beszél.

A regény olvasója átengedi magát a regényírónak, de olykor meglesz a többlet elégedettsége is, ha felismer valamilyen vendégszereplő alkotót.

9.

Nem tudok visszaemlékezni, mikor és hogyan ismerkedtem meg Esterházy Péterrel, még arra sem, ki ismertetett meg vele: mintha valahogy mindig is ismertük volna egymást; noha keveset beszélgettünk, ez alatt a két év alatt összesen talán nem többet két-három óránál, de nem is találkoztunk tíznél többször. És mindig mintha csak folytatnánk beszélgetésünket az irodalomról, mintha nem is tartottunk volna szünetet. Igaz, időközben én továbbra is olvastam a könyveit, némelyiket ő maga ajándékozta nekem. Az egyikbe csak ezt írta: „Szávónak Péter, 1992 augusztusa”. A másikba: „Mindig is szerettem volna Babitsnak ajánlani a könyvemet. Szávónak szeretettel Péter.” (Nem tudta megállni, hogy ne játsszon el a vezetékneveimmel, a nagy Babits Mihályra utalva.)

10.

Még ha nyilvánvaló is, hogy a költő önmagáról beszél, nem szabad azonosítanunk a költő személyét a lírai szubjektummal; viszont nagyon könnyen megfélemedezünk erről a különbségről. Ugyanígy, amikor a regényíró a saját életéből vagy a családjá, a közvetlen környezete életéből vett anyagot használja fel, akkor sem szabad kiegyenlitenünk a szerzőt a regény hőisével (hőseivel), mert itt is megvan az evidens különbség: a „próza objektuma”.

Esterházy nagy mestere a különféle anyag felhasználásának, de mindenképpen azok közé a regényírók közé tartozik, akik a saját közvetlen környezetükből, főleg a saját szűkebb és bővebb családjuk életéből merítenek. Valamit azonban mindig megváltoztat, teljes joggal, elsősorban a neveket. Más prózaíróknál, különösen a korábbi időkben, kutatták a prototípusokat, amelyek mintául szolgáltak a szerzőnek hőse megformálásakor. Esterházynál könnyű dolga van a kutatónak, csupán a hős nem viseli éppen a család meghatározott tagjának a nevét, sem az összes vonását. Annyira nem, hogy az olvasók egy bizonyos része talán tiltakozhatna is a családra vonatkozó felismerhető anyag ilyen módon történő felhasználása miatt.

Elegendő utalni Esterházynek csak *A szív segédigéi* és a *Hrabal könyve* című regényeire, hogy ebből a szempontból teljesen világos legyen a situáció, ami az irodalmi anyagot illeti.

11.

A regényíró eljárására már csak azért is különösen oda kell figyelnünk, mert mindig jellemző a szerzőre, és mert magában az eljárásban is benne rejlik a lényeg.

Három regényt választunk ki: *Termelési-regény* (1979), *A szív segédigéi* (1985) és *Hrabal könyve* (1990).

Esterházy Péter első nagy regénye, amely ismertté és felismerhetővé tette, a *Termelési-regény* (*kissregény*). A főszöveg, a rövidebb (130 oldal), a csupán E. P. kezdőbetűkkel jelölt hős önéletrajzi elbeszélése. A második rész, a hosszabb (330), a főszöveg kommentárját képezi, következetesen lábjegyzetek formájában. Mintegy játékosan, ami egyébként igen gyakori jelenség Esterházy minden művében, a lábjegyzetek sora elején erről az E. jelzésű íróról azt állítja, hogy „Eckermann, Johann Peter . . .”, és a rá vonatkozó dolgokat is elmondja, amiből arra következtethetünk, hogy maga az ugyanazokat a kezdőbetűket viselő Esterházy (az író és a próza objektuma) a saját maga Eckermannja, egyazon személyben a tolmácsoló és a beszélgetőtárs is.

A regényt kétféleképpen olvashatjuk: a főszöveget a lábjegyzetekkel együtt, vagy pedig előbb a főszöveget, majd utána a lábjegyzeteket. Lényegesebb különbség nincs, esetleg csak az olvasó fejében, hogy a főszöveg a fontosabb, a lábjegyzetek pedig csak a részletesebb magyarázatra szolgálnak. Mindkét esetben, függetlenül attól, hogyan olvassuk, az értelmetlen szocialista termelés módszerének, a káosznak a finom paródiáját kapjuk. És hogy hozzáfűzzük a kétségtelen háttérrel: a kicsinyes és silány termelésről mint az élet patetikusan fontos dolgáról egy hercegi család első olyan leszármazottja ír, aki nem arisztokrata.

Fel kell figyelniük a két vágányra, a két szintre; Esterházy minden regényének sajátos szerkezetére.

A szív segédigéi szintén két vágányon bontakozik ki, mind formálisan, mind lényegileg. A bekeretezett oldalakon mindig kétfajta szöveget találunk: a személyes vallomást fölül és az objektívebbet alant, a nagybetűs, általában rövidebb alsó szöveg tele van idézőjelek közé rakott idézetekkel, a forrás megjelölése nélkül. A történet tulajdonképpen egy fiatalembernek az anyja halála alkalmából elmondott monológja, amelybe bele van komponálva az anya elképzelt szövege a fia haláláról. Kétszeres kettősség, több szinten. Ismét az önéletrajzi anyag jut kifejezésre, de megnyilvánul az attól való eltávolodás is.

A *Hrabal könyve* szintén bővelkedik önéletrajzi elemekben (az író, a felesége, a gyermekeik, a lakóhelyük . . .), de a kettős szint különösen Hrabalnak, a regény egyik főhősének a személye által jut kifejezésre, aki beavatkozik a család életébe, magának a regényírónak, valamint a feleségének az életébe, akiben Hrabal személyesül meg olyan személyként, akivel az író közvetlen kapcsolatban van.

Esterházy teljesen felhagyott a regény régi mesefolyamával, ezért célszerű figyelmeztetni a keretekre, még az alapos olvasó esetében is. Több szint, több folyamat, több vágány, s ezek érintkezése és kereszteződése – az elbeszélő Esterházy Péter egyik legfőbb sajátossága.

KARTAG Nándor fordítása

(Folytatjuk)